EMOTSIONAL INTELLEKT YOSHLARNING MUVAFFAQIYATLI MADANIYATLARARO MOSLASHUV OMILI SIFATIDA

Sobirov Barkamoljon Alijon o'g'li
Qo'qon Davlat universiteti
Qo'shma ta'lim bo'limi
psixologiya 2-kurs magistranti
Usmonov Zikirillo Zafarjon o'g'li
Qo'qon Davlat universiteti
Qo'shma ta'lim bo'limi
psixologiya 1-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23791991

Annotatsiya. Maqolada yoshlarning madaniyatlararo muhitga moslashuvida emotsional intellektning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, O'zbekiston ta'lim va yoshlar siyosatiga oid hujjatlar, mahalliy psixologik-pedagogik manbalar va madaniyatlararo muloqotga doir yondashuvlar qiyosiy o'rganildi. Emotsiyalarni anglash, boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar moslashuvning muhim resurslari sifatida tizimlashtirildi. Mualliflik konseptual modeli va ta'lim amaliyoti uchun indikatorlar taklif etildi. Empirik sinov o'tkazilmaganligi sababli model samaradorligi haqidagi xulosalar ehtimoliy va nazariy asoslangan deb baholanadi.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, madaniyatlararo moslashuv, yoshlar, empatiya, emotsional regulyatsiya, ijtimoiy kompetentlik, madaniy sezgirlik.

KIRISH

Globallashuv, akademik mobillik va raqamli kommunikatsiya sharoitida yoshlar turli til, qadriyat va ijtimoiy me'yorlarga ega insonlar bilan muntazam muloqot qiladi. Bunday vaziyatda muvaffaqiyatli moslashuv faqat xorijiy tilni bilish yoki boshqa madaniyat haqidagi faktlarni yodlash bilan cheklanmaydi. Muloqot jarayonidagi hissiy signallarni tanish, tushunmovchilikni konstruktiv hal qilish va o'z xatti-harakatini vaziyatga mos boshqarish ham muhimdir [1, 2].

Emotsional intellekt tushunchasi shaxsning o'z va boshqalarning hissiyotlarini anglash, farqlash hamda ular asosida qaror qabul qilish va munosabatlarni boshqarish imkoniyatlarini ifodalaydi. Madaniyatlararo moslashuv esa yangi madaniy muhitning muloqot qoidalari, ijtimoiy rollari va qadriyatlariga moslashish bilan birga o'z madaniy identifikatsiyasini saqlashni ham qamrab oladi [3, 4].

O'zbekistonning yoshlar siyosati va ta'limga oid normativ asoslarida shaxs kamoloti, ijtimoiy faollik va ta'lim sifati ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Mazkur yondashuvlar yoshlarning muloqot madaniyati va ijtimoiy-emosional kompetensiyalarini rivojlantirish zaruratini nazariy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi [5, 6].

Tadqiqot maqsadi — emotsional intellektning yoshlar madaniyatlararo moslashuvidagi o'rnini nazariy jihatdan ochib berish, asosiy psixologik mexanizmlarni tizimlashtirish va oliy ta'lim amaliyotiga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan konseptual modelni taklif etish. Tadqiqot

savoli: emotsional intellektning qaysi tarkibiy jihatlari madaniyatlararo muloqotdagi qiyinchiliklarni yumshatishga xizmat qilishi mumkin?

Yoshlik davri ijtimoiy identifikatsiya, mustaqil qaror qabul qilish va tengdoshlar bilan munosabatlar faol rivojlanadigan bosqichdir. Shu sababli madaniy tafovut bilan yuzlashish ba'zan o'ziga ishonchsizlik, stereotiplar, xavotir va ijtimoiy yakkalanish xavfini kuchaytiradi. Biroq emotsional o'zini anglash va ijobiy muloqot ko'nikmalari bunday vaziyatlarni o'rganish hamda shaxsiy o'sish imkoniyatiga aylantirishi mumkin [7, 8].

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot dizayni — nazariy-tahliliy sharh. Material sifatida O'zbekiston Respublikasining ta'lim va yoshlar siyosatiga doir hujjatlari, mahalliy psixologiya hamda pedagogika bo'yicha o'quv adabiyotlari tanlandi. Manbalar mavzuga aloqadorligi, tushunchaviy aniqligi va ta'lim amaliyotiga tatbiq imkoniyati bo'yicha ko'rib chiqildi [1–10].

Kontent-tahlil, qiyosiy-tushunchaviy tahlil, tizimlashtirish va strukturaviy-funksional modellashtirish metodlari qo'llandi. Tahlil kategoriyalari: emotsional o'zini anglash; o'zini boshqarish; empatiya; madaniy tafovutni qabul qilish; kommunikativ moslashuv; ijtimoiy qo'llab-quvvatlash. Kategoriyalar bo'yicha nazariy bog'lanishlar ajratilib, amaliy kuzatuv indikatorlari shakllantirildi.

Bu ishda respondentlar bilan so'rov, psixodiagnostik test yoki tajriba o'tkazilmadi. Shuning uchun jadval va diagrammalar real ishtirokchilarning o'lchangan natijalari emas, balki tahlilni tushuntiruvchi konseptual tasvirlar hisoblanadi. Ular statistik isbot yoki sabab-oqibat bog'liqligining empirik dalili sifatida talqin qilinmaydi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida emotsional intellektning to'rtta o'zaro bog'liq komponenti ajratildi: emotsiyalarni aniqlash, emotsional regulyatsiya, empatiya va munosabatlarni boshqarish. Ushbu komponentlarning har biri madaniyatlararo moslashuvning alohida vazifalari bilan bog'lanadi. Biroq ularning ahamiyati kontekst, til kompetensiyasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasiga qarab o'zgarishi mumkin [2, 3, 9].

1-jadval. Emotsional intellekt komponentlari va moslashuvdagi ehtimoliy vazifalari

Komponent	Madaniyatlararo vaziyat	Kutiladigan moslashuv resursi
O'z hissiyotini anglash	Begona muhitdagi noaniqlik	Xavotir manbasini aniqlash
Emotsional regulyatsiya	Muloqotdagi kelishmovchilik	Impulsiv javobni cheklash
Empatiya	Turlicha qadriyat va urf-odatlar	Boshqa nuqtayi nazarni tushunish
Munosabatlarni boshqarish	Yangi guruhga qo'shilish	Ishonchli aloqalarni shakllantirish

Taklif etilayotgan modelga ko'ra, emotsional kompetensiya madaniy tafovutni sezishdan boshlab vaziyatni talqin qilish, javobni boshqarish va refleksiyaga qadar bo'lgan jarayonda faoliyat ko'rsatadi. Ushbu ketma-ketlik qat'iy chiziqli emas: avvalgi tajriba va muloqot natijasi keyingi hissiy reaksiyaga qayta ta'sir etadi.

2-jadval. Oliy ta’limda kuzatish va baholash uchun taklif etilgan indikatorlar

Yo‘nalish	Kuzatiladigan xulq	Baholash usuli
Hissiy xabardorlik	Vaziyatdagi o‘z hissini nomlay oladi	Reflektiv kundalik
Empatik tinglash	Suhbatdosh fikrini qayta ifodalaydi	Rolli vaziyat kuzatuvi
Nizoni boshqarish	Muqobil yechimlarni taklif qiladi	Keys tahlili
Madaniy sezgirlik	Stereotipni dalil bilan qayta ko‘radi	Guruh muhokamasi

Diagrammada ko‘rsatilgan to‘rt ko‘rsatkich haqiqiy so‘rov natijasi emas; ular komponentlarning moslashuv vazifalariga konseptual mos kelishini ko‘rsatish uchun tuzilgan shartli baholash profilidir. Shu sababli diagrammadagi qiymatlar foiz, respondent soni yoki tasdiqlangan samaradorlik sifatida talqin qilinmaydi.

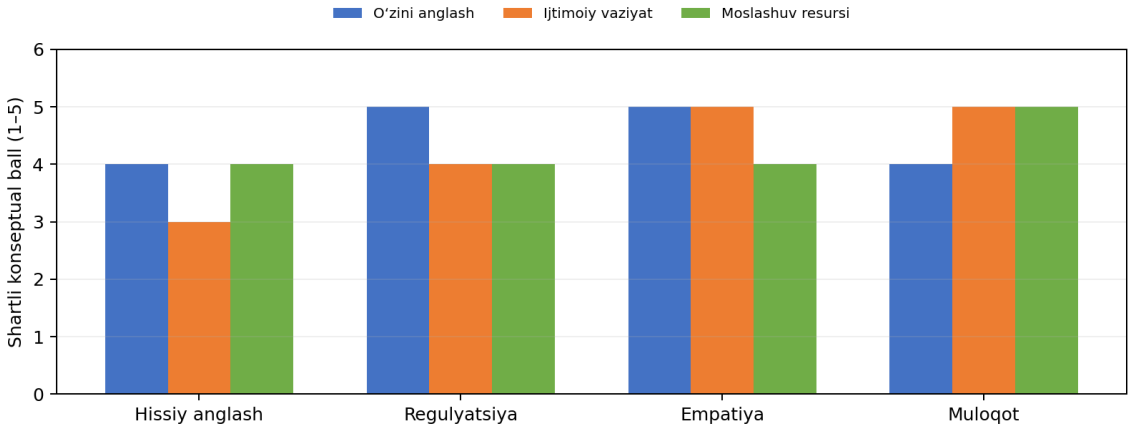

1-rasm. Emotsional intellekt va moslashuv resurslarining shartli konseptual profili (illyustrativ ma’lumotlar).

Nazariy modelning amaliy talqini shundan iboratki, madaniyatlararo muloqotda yuqori hissiy xabardorlik avtomatik ravishda muvaffaqiyatli moslashuvni kafolatlamaydi. Shaxs boshqalarning hissiyotini tushunsa-da, til to‘sig‘i yoki kamsituvchi muhit mavjud bo‘lsa, moslashuv qiyinlashishi mumkin. Demak, individual ko‘nikmalar bilan institutsional qo‘llab-quvvatlash birgalikda ko‘rib chiqilishi zarur.

Birinchi bosqich — madaniy vaziyatni sezish: talaba o‘zida paydo bo‘lgan noqulaylik, hayrat yoki xavotirni aniqlaydi. Ikkinchi bosqich — vaziyatni talqin qilish: suhbatdosh xatti-harakatini darhol salbiy niyat bilan izohlash o‘rniga muqobil madaniy izohlarni ko‘rib chiqadi. Uchinchi bosqich — muloqot strategiyasini tanlash: savol berish, faol tinglash, kelishuv izlash yoki muhokamani vaqtincha to‘xtatishdan foydalanadi.

To‘rtinchi bosqich — refleksiya va qayta moslashish: muloqot yakunida qaysi yondashuv foyda bergani, qaysi xulq tushunmovchilikni kuchaytirgani tahlil qilinadi. Mazkur bosqichlar psixologik trening, mentorlik va guruh loyihalarida qo‘llanishi mumkin, ammo ularning samaradorligi alohida empirik tekshiruvni talab qiladi [4, 8].

MUHOKAMA

Emotsional intellekt va madaniyatlararo moslashuvning o‘zaro aloqasi shaxsiy va ijtimoiy darajalarni birlashtiradi. Shaxsiy darajada hissiy nazorat stereotipga asoslangan tezkor

reaksiyani kamaytirishi mumkin. Ijtimoiy darajada empatiya va muloqot ko‘nikmalari o‘zaro ishonch hamda guruhga mansublik hissini qo‘llab-quvvatlaydi. Mazkur fikrlar mahalliy psixologiya va pedagogika adabiyotlarida shaxs rivoji, muloqot va tarbiya haqidagi umumiy qarashlar bilan uyg‘unlashadi [2, 3, 7].

Bunda emotsional intellektni madaniy bilimning o‘rnini bosuvchi omil sifatida ko‘rsatish to‘g‘ri emas. Turli jamiyatlarda hissiyotlarni namoyon etish me’yorlari farqlanishi mumkin; bir muhitda ochiq ifoda etish ijobiy baholansa, boshqasida vazminlik afzal ko‘riladi. Shu bois moslashuv dasturlarida universal psixologik mashqlar bilan birga mahalliy madaniy kontekst va til amaliyotiga ham e’tibor berish kerak.

Ta’lim muassasalari uchun uch yo‘nalish tavsiya etiladi: birinchidan, yangi kelgan talabalarga mentorlik va moslashuv mashg‘ulotlarini tashkil etish; ikkinchidan, madaniyatlararo keyslar va rolli o‘yinlar orqali empatik tinglashni mashq qilish; uchinchidan, nizoli vaziyatlarda konstruktiv qayta aloqa va psixologik maslahat imkoniyatlarini ta’minlash. Bularning barchasi talabalar sha’ni, shaxsiy ma’lumotlari va erkin tanlovini hurmat qilgan holda amalga oshirilishi lozim [5, 6, 10].

Raqamli kommunikatsiyada emotsional belgilar cheklanganligi sababli qisqa yozishmalar va kontekstdan uzilgan xabarlar noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin. Shu sababli onlayn guruhlarda muloqot etiketi, aniqlashtiruvchi savollar berish va munosabatlarni murosali boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatish ham muhim. Ayniqsa xalqaro onlayn loyihalarda hissiy sezgirlik va kommunikativ aniqlik birgalikda rivojlantirilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning asosiy cheklovi — empirik ma’lumotlarning yo‘qligi va mahalliy adabiyotlar asosidagi nazariy tahlil bilan cheklanganligidir. Keyingi bosqichda turli hududlardagi talabalar ishtirokida validatsiyalangan emotsional intellekt shkalalari, madaniyatlararo moslashuv ko‘rsatkichlari hamda yarim tuzilgan intervyular asosida aralash metodli tadqiqot o‘tkazish tavsiya etiladi. Bunda yosh, til darajasi, migratsiya tajribasi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash kabi nazorat o‘zgaruvchilari inobatga olinishi kerak.

Empirik tekshiruvda korrelyatsiya sababiy ta’sirni anglatmasligi alohida ta’kidlanishi lozim. Agar trening dasturining samaradorligi o‘rganilsa, boshlang‘ich va yakuniy o‘lchovlar, imkon qadar taqqoslash guruhi, oldindan belgilangan mezonlar va etik rozilik talablari qo‘llanishi kerak. Shu yo‘l bilan konseptual taxminlar amaliy dalillar bilan sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

XULOSA

Nazariy tahlil emotsional intellekt yoshlarning madaniyatlararo moslashuvida muhim psixologik resurs bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatdi. O‘z hissiyotini anglash, emotsional regulyatsiya, empatiya va munosabatlarni boshqarish turli madaniy vaziyatlarda konstruktiv muloqotni qo‘llab-quvvatlovchi tarkibiy jihatlar sifatida ajratildi.

Taklif etilgan konseptual model emotsional kompetensiyani madaniy sezgirlik, kommunikativ moslashuv va refleksiya bilan bog‘laydi. Mazkur model oliy ta’limda trening, mentorlik va madaniyatlararo muloqot mashg‘ulotlarini rejalashtirishda metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Natijalar eksperimental isbot emas. Modelning amaliy samaradorligini baholash uchun keyingi tadqiqotlarda ishonchli o‘lchov vositalari, mos taqqoslash dizayni va madaniy kontekstga sezgir yondashuv zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun, 23.09.2020. — URL: https://lex.uz/docs/5013007.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida: O‘RQ-406-son Qonun, 14.09.2016. — URL: https://lex.uz/docs/3026246.
3. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
4. Davletshin M. G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida: PF-158-son Farmon, 11.09.2023. — URL: https://lex.uz/docs/6600413.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida: PF-5847-son Farmon, 08.10.2019. — URL: https://lex.uz/docs/4545884.
7. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
8. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
9. G‘oziyev E. G‘. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: Noshir, 2010.
10. O‘zbekiston Respublikasi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). — 2023. — URL: https://lex.uz/docs/6445145.